

УДК 340.12

Антоніна Токарська

Національний університет “Львівська політехніка”
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, професор,
antonina.s.tokarska@lpnu.ua

Маркіян Добрянський

Національний університет “Львівська політехніка”,
Студент Інституту права, психології та інноваційної освіти

ФІЛОСОФІЯ ЗАКОНУ, ЯКИЙ НЕ ДІЄ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.104>

© Токарська А., Добрянський М., 2023

Актуальність дослідження полягає у дослідженні негативних тенденцій реальної дійсності в житті українського суспільства на фоні міжнародного авторитету нашої держави.

Розглянуто проблематику не до кінця ефективної дії права в період воєнного стану та невідповідності наявних механізмів захисту прав і свобод людини потребам громадян.

Зроблено огляд обмежень, які були запроваджені під час дії правового режиму воєнного стану. Акцентовано увагу на незбалансованості розподілу у суспільстві ролі парламентсько-президентської моделі взаємодії всіх гілок влади: Президента, Ради національної безпеки і оборони, а також Кабінету Міністрів України з метою правового регулювання суспільного життя в Україні.

Дослідження виконане на основі проведеного соціологічного опитування з метою визначення оцінки правової ідеології воєнного стану (128 осіб).

Виокремлено наявні законодавчі колізії, наявні у сфері обмеження права на свободу слова і безпеки.

Ключові слова: воєнний стан; захист прав і свобод; негативні тенденції у правовій реальності; російська агресія; правовий режим.

Аналіз дослідження проблеми. Майже повна відсутність ґрунтовних досліджень із зауваженої проблематики поки що не призводить до можливості формування комплексної оцінки суспільно-правової ситуації в державі. Відсутні комплексні філософсько-правові дослідження авторитетних вчених. У зв'язку з тим, що правове регулювання суспільних відносин під час воєнних дій було здебільшого юридико-теоретичним предметом дослідження для українського наукового кола впродовж всього існування вітчизняної юридичної науки, на сучасному етапі ця тема наукового дослідження є лише фрагментарно аналізованою різними експертами. Україна зіткнулася з російською агресією ще у 2014 році, внаслідок чого було прийнято низку законодавчих актів, таких як: “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на окупованих територіях”, “Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо осбли-

вого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції”, Заява Верховної Ради України “Про відступ України від окремих зобов’язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод” та ін. Саме з початком повномасштабного російського вторгнення на всій території України було запроваджено правовий режим воєнного стану та встановлено певні обмеження прав і свобод людини, а також змінено режим функціонування органів державної влади. Також було розширено їх компетенцію. Внаслідок того, що російська агресія триває, це зумовлює постійні внесення змін у законодавство. Вважаємо, що українські науковці доволі мало уваги присвячують дослідженню ефективності дії правового регулювання під час воєнного стану, а також дослідженню законності та обґрунтованості обмежень прав і свобод українських громадян, а також військовослужбовців. Здебільшого ці теми висвітлюються лише в засобах масової інформації. Саме це і зумовило підстави для проведення дослідження.

Метою статті є визначення на підставі вивчення громадської думки проявів порушення органами державної влади та їх посадовими особами приписів чинного законодавства, а також прояви зловживання правом під час військового протистояння нашої держави агресорові. Крім того, вбачаємо потребу осмислення проведеного соціологічного дослідження з метою визначення суспільної думки в молодіжному середовищі щодо стану функціонування правової системи України, ефективності роботи державних органів.

Аналіз дослідження проблеми. Досягнення таких результатів: з’ясування стану функціонування медіасфери в період дії воєнного стану, а також законодавчих підходів щодо реалізації права громадян України на доступ до інформації, а також виявлення порушень у цій сфері; визначення обґрунтованості та відповідності законодавству встановленого Кабінетом Міністрів України обмеження свободи слова, а також запобігання як прямих, так і побічних наслідків дії такої заборони.

В процесі наукового дослідження використано аксіологічний та антропологічний методи, а також такі загальнонаукові методи наукового пізнання, як теоретичні (метод аналізу та синтезу; індукції та дедукції), так і емпіричні (порівняльний метод та метод опитування). Крім того, застосовано спеціально-юридичні методи: конкретно-соціологічний метод дослідження та метод контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний авторитет України у світовому вимірі від часу вияву глибоких духовних, патріотичних, національно зрілих інститутів її громадян сутнісно зріс. З’явилося європейське визнання нашої держави, яке докорінно змінило геополітичну ситуацію, яку відомий сучасний авторитетний мислитель Нассім Талеб оцінив як здобуту світову “кисвоцентричність”. Аксіологічно вартісні риси нашого народу стали надбанням і “відкриттям” для демократичної Європи та всього світу. Однак загострення проблем у нашій державі зі зрозумілих причин поки що ускладнює утвердження авторитетного місця серед європейських держав. Шлях до демократії не простий.

Запровадження правового режиму воєнного стану 24 лютого 2022 року ще більше знизило рівень функціонування демократичних інституцій в Україні. Наша держава зіткнулася не лише із зовнішніми викликами та загрозами (з боку держави-агресора), але і з внутрішніми. Останні, на наш погляд, не виникли винятково внаслідок воєнних дій, а були зумовлені наявністю системних антропологічних проблем у сфері здійснення та реалізації державної влади; правового регулювання у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, а також спричинені відсутністю ефективних наглядових механізмів за станом їх дотримання.

Знаковим для сьогодення є посилення ролі Президента України в суспільному житті українського суспільства і на міжнародній арені. Також значно зросла питома вага Ради національної

безпеки й оборони (далі – РНБО) України. Зазначений орган прийняв низку рішень, якими було запроваджено санкції щодо фізичних та юридичних осіб Російської Федерації. Окрім того, РНБО затвердила певні обмеження здійснення телетрансляції в період воєнного стану. Постановами Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) було врегульовано порядок реалізації низки прав і обов'язків громадянами України. В дослідженні вважаємо за необхідне детально розглянути запроваджені обмеження щодо законності та реалізації рішень державних органів, спираючись на проведені результати опитування студентів ІІІО (кількість анкет – 128).

Silent enim leges inter arma – цей латинський афоризм належить Цицерону (його промова “Про Мілона”), що означає, “закони мовчать під час війни” [1]. Для сучасного українського суспільства він став як ніколи актуальним після початку повномасштабного російського вторгнення. На жаль, український народ щодня стикається з проявами нівелювання правових цінностей та ефективності права в повсякденному житті. Такий стан справ спричинений як внаслідок жорстокості російських окупаційних військ, так і безпосередньо залежить від діяльності органів державної влади України (що має свій прояв у недотриманні принципу верховенства права). Такий стан оцінило 80 % реципієнтів.

У ч. 2 ст. 3 Конституції України (далі – КУ) закріплено положення: “Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави” [2]. Ст. 5

КУ визначає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Основним Законом передбачено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) [2]. Також у КУ у ст. 8 закріплено принцип верховенства права.

В Україні в період незалежності, починаючи з 1991 року, почався період трансформації форми правління та організації здійснення державної влади, заснованої на демократичних засадах. Однак досягти достатнього рівня демократизації суспільного життя та побудови правової держави не вдалося і до сьогодні. Російсько-українська війна посилила роль і вагу Президента. Характерним є зростання впливу РНБО на суспільне життя в країні. РНБО є координаційним органом з питань національної безпеки й оборони при Президентові України. Її основним завданням є здійснення координації і контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної оборони (ч. 2 ст. 107 Конституції України) [2]. Головою РНБО є Президент, який формує персональний склад цього органу. Таким чином, діяльність РНБО, на нашу думку, створює до певної міри колізію: за формування персонального складу відповідає Президент України, а до складу РНБО за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Ці посадові особи відповідно до КУ (ст. 106) призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України. Компетенція РНБО визначена Конституцією та спеціальним Законом України від 5 березня 1998 року №183/98-ВР “Про Раду національної безпеки і оборони України” [3].

Доволі тривожним для функціонування демократичних інституцій в Україні є рішення РНБО від 18 березня 2022 року “Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану”, затверджене указом Президента № 152/2022, яким його введено у дію. Це рішення передбачає об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні “Єдині новини #UAразом” [4]. Голова незалежної медійної ради медіаексперт Отар Довженко в інтерв'ю ВВС виголосив ідею про запровадження єдиного телемарафону. Він вказав, що на етапі його створення враховано потреби суспільства. Однак з часом медійний захід втратив свою актуальність і, за словами Довженка: “з певного моменту марафон став задовольняти насамперед потребу влади в

тому, щоб каналізувати інформацію і тримати під контролем наймасовіший традиційний вид медіа – телебачення” [5]. Запровадження телемарафону звузило рамки свободи слова: адже інші телеканали втратили можливість альтернативного транслявання власного контенту, а отже, й опозиційної точки зору щодо діяльності окремих інститутів влади. Не було надано змоги долучитися до транслявання єдиного телемарафону, зокрема, телеканалам: “Прямий”, “5 канал” та “Еспресо”. Хоча 15 липня 2022 року адміністрація державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України дала письмову відповідь на електронну петицію, в якій містився заклик до відновлення телетрансляції каналу “Еспресо” із приписом: “За інформацією, наданою Концерном радіомовлення, радіозв’язку та телебачення (далі – Концерн РРТ), 3 та 4 квітня 2022 року технічними службами Концерну РРТ на виконання рішення РНБО було здійснено перемикання (перекомутацію) ефірного мовлення (цифрового ефірного та супутникового) телеканалів телеорганізацій “Телерадіокомпанія “НБМ” (логотип “5”), “Голдберрі” (логотип “Еспресо”), “Телеканал “ПРЯМИЙ” (логотип “Прямий”) на мовлення каналу “Рада”. Після такого перемикання доступ до інформаційного марафону “Єдиніновини#UAразом” мали і мають всі телеканали будь-якої форми власності” [6]. Наприкінці відповіді зазначено, що згадані вище телеканали на рівні з іншими мовниками мають технічну можливість мовлення у цифровому ефірі в рамках єдиного телемарафону, а брати чи не брати участь у ньому залежить від рішення органів управління цих телеканалів [6].

На наш погляд, виняткове транслявання телемарафону новин є посяганням на свободу слова і спричиняє негативний вплив на стан прав і свобод людини та громадянина, а саме: порушує право на отримання інформації. У цьому спостерігається намагання влади обмежити населення України у доступі до різних джерел інформації з метою т. зв. “відсіювання” негативних для провладної верхівки подій та фактів. Запровадження обмежувальних заходів у сфері телемовлення, безперечно, є негативним явищем у демократичному суспільстві і не може бути виправдано інтересами національної безпеки України.

Через законодавчі прогалини опозиційний депутат позбавляється можливості брати участь у засіданнях Верховної Ради України, що негативно позначається на функціонуванні інституту опозиції в Україні.

Неоднозначним досі залишається інформування громадськості про загрозливі наміри російського військово-політичного керівництва. Незважаючи на численні повідомлення всесвітньо відомих засобів масової інформації про ймовірність повномасштабного російського вторгнення на територію України, які почали з’являтися ще наприкінці листопада – початку грудня 2021 року, звернення, в якому містилась би інформація про реальну загрозу нападу, не було. Зазначені дії суперечать положенням низки законодавчих актів: Конституції України, (ст. 3) Закону України “Про інформацію”, Кодексу цивільного захисту України, Закону України “Про доступ до публічної інформації”.

Принципи здійснення державної політики у сферах національної безпеки й оборони закріплені у ст. 8 Закону України “Про національну безпеку України”. Відповідно до ч. 1 цієї статті: “Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку...” [8]. Згідно з ч. 2 ст. 8 до основних принципів державної політики у сферах національної безпеки й оборони віднесено: 1) принцип верховенства, підзвітності, законності, прозорості та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосування сили; 2) дотримання норм міжнародного права та ін. [8].

У ст. 29 Закону України “Про інформацію” закріплено: поширення інформації з обмеженим доступом є правомірним, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу. Однак законодавець зазначає, що право громадськості знати цю інформацію повинно переважати потенційну шкоду від її поширення [9]. Також ця стаття розкриває сутність предмета суспільного інтересу, до якого, зокрема, належить інформація, яка свідчить про загрозу державному

суверенітету, територіальній цілісності України... Таким чином, існування реальної загрози повномасштабного наступу російських збройних сил можна віднести до інформації, яка є суспільно необхідною. Вже у грудні 2021 року в іноземних ЗМІ містилися дані про можливі напрямки наступу росіян. Тобто державні органи, що відповідають за реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту населення мали вжити заходів для оповіщення населення та забезпечення, принаймні добровільної евакуації цивільного населення з територій, де існувала висока загроза просування російських військових з'єднань. Натомість через незрозумілі дії вищезгаданих державних органів та посадових осіб могли б зменшити число жертв злочинного нападу.

Кодексом цивільного захисту України передбачено, що одним із засадничих принципів цивільного захисту є принцип гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації, крім обмежень, встановлених законом [10]. Цим Кодексом закріплено принцип гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності, а також виконання у воєнний час норм міжнародного гуманітарного права [10]. Кодекс (залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України), визначає, що існують також воєнні надзвичайні ситуації. До інформації з питань цивільного захисту Кодексом віднесено відомості про надзвичайні ситуації, що прогноуються або виникли, з визначенням їх класифікації, меж поширення і наслідків, а також про способи та методи захисту від них [10].

Висновки. Відповідно до ч. 2 ст. 31 Кодексу: “Органи управління цивільного захисту зобов’язані надавати населенню через засоби масової інформації оперативну та достовірну інформацію, зазначену в частині першій цієї статті, а також про свою діяльність з питань цивільного захисту, у тому числі в доступній для осіб з вадами зору та слуху” [10].

Заслуговує на увагу Закон України “Про доступ до публічної інформації” від 11 січня 2011 року. Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на положенні ч. 5 ст. 16 цього законодавчого акта, яким на розпорядників інформації покладається обов’язок невідкладно оприлюднювати будь-яку інформацію про факти, що загрожують життю, здоров’ю та/або майну осіб, і про заходи, які застосовуються у зв’язку з цим [12].

Окрім того, ст. 4 Закону України “Про національну безпеку” передбачено, що сектор безпеки й оборони України підлягає демократичному цивільному контролю. Визначення цього поняття наявне у п. 5 ч. 1 ст. 1 вищезгаданого закону і під ним слід розуміти: “комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов’язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України” [8]. Прозорість органів сектору безпеки і оборони, вочевидь, є однією з нагальних потреб українського суспільства в період повномасштабного російського вторгнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Inter arma enim silent leges. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Inter_arma_enim_silent_leges.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.
4. Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#Text>.

5. Телемарафон: як він змінює українське суспільство та медіаринок. *BBC NEWS України*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64112594>.
6. Еспресо, Прямий та 5 канал не вимкнули з цифрового ефіру, а перемкнули на канал Рада. У Держспецзв'язку відповіли на петицію. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/202591/2022-09-06-espreso-pryamyu-ta-5-kanal-ne-vymknuly-z-tsyfrovogo-efiru-a-peremknuly-na-kanal-rada-u-derzhspetszv'yazku-vidpovily-na-petytsiyu/>.
7. Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 6 вересня 2022 року № 2558-IX.
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
10. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 34-35. Ст. 458.
11. An interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/08/16/zelensky-interview-transcript/>.
12. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

REFERENCES

1. Inter arma enim silent leges. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Inter_arma_enim_silent_leges.
2. The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141.
3. About the National Security and Defense Council of Ukraine: Law of Ukraine dated March 5, 1998 No. 183/98-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1998. No. 35. Art. 237.
4. Regarding the implementation of a unified information policy under martial law: the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 18, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/ylaws/show/n0004525-22#Text>.
5. Telethon: how it changes Ukrainian society and the media market. *BBC NEWS of Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64112594>.
6. Espresso, Pryamy and channel 5 were not switched off from the digital airwaves, but switched to the Rada channel. The State Intelligence Service responded to the petition. Media detector. URL: <https://detector.media/infospace/article/202591/2022-09-06-espreso-pryamyu-ta-5-kanal-ne-vymknuly-z-tsyfrovogo-efiru-a-peremknuly-na-kanal-rada-u-derzhspetszv'yazku-vidpovily-na-petytsiyu/>.
7. On some issues of organizing the work of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation during the eighth session under martial law: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated September 6, 2022 No. 2558-IX.
8. On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII. Verkhovna Rada information. 2018. No. 31. Art. 241.
9. About information: Law of Ukraine dated October 2, 1992 No. 2657-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. N. 48. Art. 650.
10. Civil Protection Code of Ukraine dated October 2, 2012 No. 5403-VI. Verkhovna Rada information. 2013. No. 34–35. Art. 458.
11. An interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/08/16/zelensky-interview-transcript/>.
12. On access to public information: Law of Ukraine dated January 13, 2011 No. 2939-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2011. No. 32. Art. 314.
13. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII. Verkhovna Rada information. 2015. No. 28. Art. 250.

Дата надходження: 20.01.2023 р.

Антоніна Токарська, Маркіян Добрянський

Antonina Tokarska

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
antonina.s.tokarska@lpnu.ua

Markiyan Dobryanskyi

Lviv Polytechnic National University,
student
Institute of Law, Psychology and Innovative Education

THE PHILOSOPHY OF A LAW THAT DOESN'T WORK

Abstract. The relevance of the study lies in the study of negative trends of real reality in the life of Ukrainian society against the background of the international authority of our state.

The problems of not fully effective operation of the law during the period of martial law and the inconsistency of the existing mechanisms for the protection of human rights and freedoms to the needs of citizens were considered.

An overview of the restrictions that were introduced during the legal regime of martial law was made. Attention is focused on the unbalanced distribution of the role of the parliamentary-presidential model of interaction of all branches of government in society: the President, the National Security and Defense Council, as well as the Cabinet of Ministers of Ukraine for the purpose of legal regulation of public life in Ukraine. The research was carried out on the basis of a sociological survey conducted in order to determine the assessment of the legal ideology of martial law (128 people).

Existing legislative conflicts in the sphere of restriction of the right to freedom of speech and security are highlighted.

Key words: martial law; protection of rights and freedoms; negative trends in legal reality; Russian aggression; legal regime.